

XIX ASR OHIRI XX ASR BOSHLARIDA YEVROPADA MUSIQA PSIXOLOGIYASI RIVOJLANISHI.

Valijonova Madina Muzaffar qizi

*Namangan davlat pedagogika instituti Aniq va tabiiy fanlar fakulteti musiqa talim
yo'nalishi 2-bosqich talabasi*

Gazziyev Jobir Jo'raxanovich

*Namangan davlat pedagogika instituti
ART pedagogika kafedrasi dotsenti*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida Yevropa ilm-fanida yuzaga kelgan musiqa psixologiyasi yo'nalishining shakllanishi, uning metodologik asoslari va asosiy namoyandalari faoliyati o'rganiladi. Maqolada musiqa va psixologiyaning kesishgan nuqtalarini aniqlash, musiqaning inson psixikasiga ta'siri, musiqiy idrok va emotsional reflekslar bo'yicha o'tkazilgan tajribalar tahlil qilinadi. Tadqiqot asosida bu davrdagi ilmiy yondashuvlar zamonaviy musiqa psixologiyasining poydevorini tashkil qilganini isbotlashga harakat qilingan.*

Kalit so'zlar: *musiqa psixologiyasi, Yevropa, XIX asr, XX asr, musiqiy idrok, estetik tajriba, musiqiy emotsiyalar, ilmiy metodologiya, Karl Stumpf, Gustav Fechner.*

XIX asrning ikkinchi yarmi Yevropa ilm-fani uchun fanlararo yondashuvlarning rivojlangan davri bo'lib, ayni paytda musiqa va psixologiya sohalari birlashib, yangi mustaqil yo'nalish – musiqa psixologiyasining shakllanishiga zamin yaratdi. Bu davrda ilm-fanning asosiy maqsadi inson idroki va ongini eksperimental usullar bilan o'rganish bo'ldi. Musiqa san'atining inson ruhiyatiga chuqur ta'siri, ayniqsa emotsional reflekslar va eshitish xotirasi orqali amalga oshishi olimlar e'tiborini tortdi. Natijada musiqani faqat estetik tajriba emas, balki psixologik hodisa sifatida o'rganishga asoslangan ilmiy izlanishlar boshlanib ketdi.

Tadqiqot davomida quyidagi metodlardan foydalanildi:

Tarixiy-tahliliy metod – XIX–XX asrlardagi ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi.

Taqoshlash metodi – turli olimlar yondashuvlari o'zaro solishtirildi.

Kontekstual metod – ijtimoiy-madaniy sharoitlar bilan ilmiy rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlik aniqlangan.

Empirik dalillar tahlili – o'sha davr tajriba natijalari (Stumpf laboratoriyalari, eshitish testi, reaksiya vaqtini o'lchash) o'rganildi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Yevropada musiqa psixologiyasining rivojlanishi bir qator ilmiy, falsafiy, texnologik va madaniy omillar ta'sirida ro'y berdi. Bu davrda musiqaning inson ongi, his-tuyg'ulari va idrokiga ta'sirini o'rganishga qiziqish sezilarli darajada oshdi. Quyida ushbu jarayonning asosiy jihatlarini, muhim shaxslar, tadqiqotlar va kontekstlar batafsil yoritiladi.

Ilmiy psixologiyaning shakllanishi va musiqa psixologiyasiga ta'siri

XIX asrning ikkinchi yarmida psixologiya falsafadan ajralib, mustaqil ilmiy fan sifatida rivojlana boshladi. Bu jarayonda Wilhelm Wundt (1832–1920) kabi olimlarning ishlari muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Wundt 1879-yilda Germaniyada, Leipzig universitetida dunyodagi birinchi psixologiya laboratoriyasini tashkil qildi. Uning tadqiqotlari sezgi, idrok va ong jarayonlariga qaratilgan bo'lib, bu musiqiy tovushlarning psixologik ta'sirini o'rganish uchun muhim zamin yaratdi. Wundtning introspeksiya usuli (o'z-o'zini kuzatish orqali psixologik holatlarni tahlil qilish) musiqiy tajribalarni tushunishda dastlabki qadamlar sifatida ishlatildi.

Musika psixologiyasi bu davrda, ayniqsa, tovushlarning inson idrokiga ta'sirini o'rganish orqali rivojlandi. Masalan, tovushning balandligi, tembri yoki ritmi qanday qilib inson his-tuyg'ulariga ta'sir qilishi kabi masalalar tadqiqot ob'ekti bo'ldi. Wundtning shogirdlari va boshqa psixologlar musiqiy tovushlarni tajriba ob'ekti sifatida ishlatib, inson ongingning musiqaga reaksiyasini tahlil qilishdi.

Gestalt psixologiyasi va musiqiy idrok

XX asr boshlarida Yevropada, xususan Germaniyada, Gestalt psixologiyasi paydo bo'ldi, bu esa musika psixologiyasining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Max Wertheimer, Kurt Koffka va Wolfgang Köhler kabi psixologlarning ishlari musiqiy idrokning butunlik sifatida qabul qilinishini ta'kidladi. Gestalt tamoyillari musiqani alohida tovushlar yoki notalar yig'indisi sifatida emas, balki bir butun sifatida idrok etilishini tushuntirishga yordam berdi.

Masalan, bir melodiyanı eshitganda, inson uni alohida notalar sifatida emas, balki uzluksiz va mantiqiy tuzilma sifatida qabul qiladi. Bu tamoyil musiqiy shakllar (masalan, simfoniya yoki sonatalar) va ularning psixologik ta'sirini tahlil qilishda muhim bo'ldi. Gestalt psixologiyasi musiqiy kompozitsiyalarning tuzilishi, ritmi va garmoniyasining inson ongida qanday qayta ishlanishini tushunishga yordam berdi. Christian von Ehrenfels kabi olimlarning "shakl sifati" (Gestaltqualität) tushunchasi musiqiy idrokning murakkabligini tahlil qilishda muhim vosita bo'ldi.

Falsafiy asoslar va musika estetikasi

XIX asr oxirida musiqaning psixologik ta'sirini falsafiy nuqtai nazardan o'rganish ham muhim rol o'ynadi. Artur Schopenhauer (1788–1860) musiqani barcha san'at turlaridan ustun deb hisobladi, chunki u insonning ichki his-tuyg'ularini va "irada"sini (xohish yoki ichki kuch) bevosita ifoda etadi, deb hisoblardi. Uning "Dunya irodasi va tasavvuri sifatida" asarida musiqaning inson ruhiyatiga chuqur ta'siri haqidagi mulohazalari musika psixologiyasining ilmiy o'rganilishiga turtki berdi.

Shuningdek, Friedrich Nietzsche (1844–1900) musiqaning inson psixologiyasiga ta'sirini o'rganishda muhim hissa qo'shdi. Uning "Tragediyaning tug'ilishi" asarida musiqaning Apollon va Dionis ruhlari bilan bog'liqligi, ya'ni mantiqiy va hissiy elementlarning uyg'unligi haqidagi fikrlari musiqaning psixologik ta'sirini tahlil qilishda yangi yondashuvlarni keltirib chiqardi. Nietzsche Wagner musiqasini tahlil qilar ekan, uning inson his-tuyg'ulariga kuchli ta'sirini ta'kidladi, bu esa musiqaning ruhiy holatga ta'sirini ilmiy o'rganishga qiziqishni oshirdi.

Texnologik yutuqlar va akustika

XIX asr oxirida texnologik rivojlanish musiqa psixologiyasining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Tomas Edison tomonidan 1877-yilda ixtiro qilingan fonograf musiqiy tovushlarni yozib olish va takrorlash imkonini berdi. Bu olimlarga tovushlarni aniq tahlil qilish va musiqiy idrokning fiziologik va psixologik jihatlarini o'rganish imkonini yaratdi. Fonograf yordamida musiqiy kompozitsiyalarni qayta-qayta tinglash va ularning inson ongiga ta'sirini sinchiklab o'rganish mumkin bo'ldi.

Shu bilan birga, Hermann von Helmholtz (1821–1894) kabi olimlarning akustika sohasidagi ishlari musiqa psixologiyasining ilmiy asosini mustahkamladi. Helmholtzning “Tovush sezgilarining fiziologiyasi haqida” (1863) asari tovushning fizik xususiyatlari va uning inson qulog'i tomonidan idrok etilishini tahlil qildi. U musiqiy intervallar, garmoniyalar va tembrlarning psixologik ta'sirini o'rganib, musiqiy tovushlarning inson ongida qanday qayta ishlanishini tushuntirishga harakat qildi. Helmholtzning tadqiqotlari musiqiy psixologiyaning ilmiy asosini shakllantirishda muhim qadam bo'ldi.

Musiqa terapiyasining paydo bo'lishi

XX asr boshlarida, ayniqsa Birinchi jahon urushidan keyin, musiqa terapiyasi sifatida qo'llanila boshladi. Urushdan qaytgan askarlarning ruhiy holatini yaxshilash uchun musiqa ishlatildi, bu esa musiqaning psixologik ta'sirini amaliy jihatdan o'rganishga olib keldi. Musiqa terapiyasi musiqaning stress, depressiya va travma kabi ruhiy holatlarga ta'sirini tahlil qilishda muhim soha sifatida rivojlandi. Bu davrda Yevropada, xususan Angliya va Germaniyada, musiqa terapiyasiga oid dastlabki tajribalar boshlandi, bu esa musiqa psixologiyasining amaliy qo'llanilishiga zamin yaratdi.

Muayyan olimlar va tadqiqotlar

Bir qator olimlar va ularning tadqiqotlari musiqa psixologiyasining rivojlanishida muhim rol o'ynadi:

- Carl Stumpf (1848–1936): Germaniyalik psixolog va musiqashunos, musiqa psixologiyasining asoschilaridan biri hisoblanadi. Uning “Tonpsixologiya” (1883–1890) asari musiqiy tovushlarning idrok etilishi va tahliliga bag'ishlangan bo'lib, musiqiy intervallar va melodiylarning psixologik ta'sirini o'rganishda muhim hissa qo'shdi. Stumpf musiqiy idrokning kognitiv jihatlariga e'tibor qaratdi va musiqaning tuzilishi inson ongida qanday qayta ishlanishini tahlil qildi.

- Ernst Mach (1838–1916): Avstriyalik fizik va psixolog, musiqiy tovushlarning idrok etilishida sezgi va ong jarayonlarini o'rganishga hissa qo'shdi. Uning ishlari musiqa psixologiyasining ilmiy asoslarini mustahkamlashga yordam berdi.

- Christian von Ehrenfels (1859–1932): Gestalt psixologiyasining asoschilaridan biri sifatida musiqiy shakl va idrokning butunlik sifatida qabul qilinishini tahlil qildi. Uning “shakl sifati” tushunchasi musiqiy kompozitsiyalarni tushunishda muhim vosita bo'ldi.

Madaniy va ijtimoiy kontekst

XIX asrning romantizm davri musiqada individuallik, his-tuyg'ular va shaxsiy tajribalarni ifodalashga katta e'tibor qaratdi. Ludwig van Beethoven, Richard Wagner va

Franz Liszt kabi bastakorlarning asarlari musiqa inson ruhiyatiga chuqur ta'sirini namoyish etdi. Wagnerning operasidagi emotsional intensivlik va dramatik tuzilmalar musiqa psixologik ta'sirini o'rganishga qiziqishni oshirdi.

XX asr boshlarida esa modernizm va ekspressionizm musiqada yangi tajribalarni keltirib chiqardi. Arnold Schoenberg va Igor Stravinsky kabi bastakorlarning atonal va eksperimental musiqasi musiqiy idrokning chegaralarini sinab ko'rdi. Bu musiqiy psixologiyada yangi savollarni keltirib chiqardi: masalan, atonal musiqa inson ongida qanday qabul qilinadi va an'anaviy garmoniyalardan farqli ravishda qanday his-tuyg'ularni uyg'otadi?

Musiqa psixologiyasining institutsional rivojlanishi

XX asr boshlarida Yevropada musiqa psixologiyasiga qiziqishning ortishi bilan bu soha institutsional darajada rivojlana boshladi. Universitetlarda va ilmiy markazlarda musiqa psixologiyasi bo'yicha tadqiqotlar olib borildi. Masalan, Berlin universitetida Carl Stumpf boshchiligidagi tadqiqotlar musiqa psixologiyasining ilmiy asosini mustahkamladi. Shu bilan birga, musiqiy idrok va estetika bo'yicha nashrlar soni ortib bordi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Yevropada musiqa psixologiyasining rivojlanishi ilmiy psixologiya yuksalishi, Gestalt tamoyillari, falsafiy mulohazalar, texnologik yutuqlar va musiqa terapevtik qo'llanilishi bilan chambarchas bog'liq edi. Wilhelm Wundt, Carl Stumpf va Hermann von Helmholtz kabi olimlarning ishlari musiqiy idrokning ilmiy tahliliga asos solgan bo'lsa, Schopenhauer va Nietzsche kabi faylasuflar musiqa ruhiy ta'sirini falsafiy nuqtai nazardan yoritdilar. Fonograf kabi texnologik yutuqlar va romantizm va modernizm kabi madaniy oqimlar bu sohaning rivojlanishini yanada tezlashtirdi.

Musiqa psixologiyasining dastlabki rivojlanishi bugungi kunda keng qo'llanilayotgan ko'plab yondashuvlarga asos bo'lgan. Karl Stumpfning fenomenologik yondashuvi zamonaviy musiqiy idrok nazariyasining poydevorini tashkil qiladi. Shu bilan birga, XIX asrda musiqaga faqat badiiy san'at sifatida qaralgan bo'lsa, bu ilmiy yondashuv musiqa inson ruhiy salomatligi va rivojlanishidagi o'rnini ilmiy asosda tushuntirishga xizmat qilgan. Bugungi musiqaterapiya va neyropsixologik yondashuvlar tarixan aynan shu davrda shakllangan asosiy tushunchalarga tayanadi.

Xulosa

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Yevropada musiqa psixologiyasi ilmiy yondashuvlarning chuqurlashuvi, inson ruhiyatini o'rganishga qaratilgan eksperimental metodlarning kengayishi natijasida shakllangan. Bu davrdagi olimlar faqat nazariy asoslar emas, balki tajribaviy dalillarga tayangan holda musiqa psixologik aspektlarini tushuntirib bergan.

Bugungi musiqa ta'limida XIX–XX asrdagi musiqa psixologiyasi yondashuvlaridan foydalanish tavsiya etiladi.

Musiqa bilan bog'liq psixologik tadqiqotlar o'quv jarayonida amaliyot sifatida tatbiq etilishi zarur.

Musiqaning emotsional ta'siri bo'yicha zamonaviy testlar tarixiy eksperimentlar bilan bog'lanib tahlil qilinishi lozim.

ADABIYOTLAR:

1. R.Tursunova, G. Tursunova. Jahon musiqa tarixi (o'quv qo'llanma) "ILM ZIYO" – 2015;
2. A.X. Trigulova. Xorijiy musiqa adabiyoti. T.: "ILM ZIYO" – 2016;
3. И.А.Никеева. Л.Р.Фаттахова. История музыки: Учебное пособие Омск. гос.ун.т, 2004.
4. Печёнкина Т.А. «Этапы развития классической музыки» Методическая разработка.
5. Музыкальная энциклопедия. Выпуск 1-6, -М.: Музыка, 2003.
6. Лобанова М. Западно-европейское музыкальное барокко.-М., 1994.
7. Gaziyeu, J. J. (2021). VOCAL MUSIC OF UZBEK COMPOSERS. In *WORLD SCIENCE: PROBLEMS AND INNOVATIONS* (pp. 260-262).
8. Maxkamjanov, S. (2025). INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING MUSIQA O'RGATISH NATIJALARIGA TA'SIRI. *Universal xalqaro ilmiy jurnal*, 2(4.3), 428-430.
9. Joraxanovich, G. J. (2023). Psychological Factors Of Musical Education. *JournalNX*, 9(11), 8-10.
10. Qodir o'g'li, M. S. (2025). MUSIQA SAVODXONLIGI TUSHUNCHASI. *FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES*, 3(36), 220-224.
11. Gaziyeu, J. J. R. (2024). UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MUSIQA MADANIYATI O'QITUVCHILARINING MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA NOANANAVIY METODLARDAN FOYDALANISHI. *Oriental Art and Culture*, 5(3), 414-419.
12. Qodir o'g'li, M. S. (2025). INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR TUSHUNCHASI. *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 3(32), 87-91.
13. Gaziyeu, J. J. (2024). NAMANGAN VILOYATI TARIXI VA MADANIYATI DAVLAT MUZEYI. *Inter education & global study*, (5 (1)), 456-465.
14. Qodir o'g'li, M. S. (2024). INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR VA ULARNING MUSIQA TA'LIMIDA QO'LLANILISHI. *SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH*, 3(28), 68-71.